BO'LAJAK PEDAGOGLARDA METAKREATIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK TAHLILI

Abdullayev Dilshodbek Yuldashali o'g'li
Namangan davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi, PhD
abdullayevdilshodbek1992@mail.ru
+99899-497-55-77

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim transformatsiyasi sharoitida bo'lajak pedagoglarda metakreativ kompetentlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi — "metakreativlik" fenomenining psixologik-pedagogik mohiyatini ochib berish, uning metakognitiv va kreativ jarayonlar bilan o'zaro bog'liqligini asoslash hamda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimida ushbu kompetentlikni shakllantirishning metodologik yondashuvlarini tizimlashtirishdan iborat.*

Kalit so'zlar: *metakreativlik, metakreativ kompetentlik, metakognitsiya, kreativ tafakkur, bo'lajak pedagog, pedagogik refleksiya, kasbiy tayyorgarlik, metodologik yondashuv.*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ МЕТАКРЕАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация: *В данной статье исследуются теоретико-методологические основы развития метакреативной компетентности у будущих педагогов в условиях трансформации современного образования. Целью исследования является раскрытие психолого-педагогической сущности феномена «метакреативность», обоснование его взаимосвязи с метакогнитивными и креативными процессами, а также систематизация методологических подходов к формированию данной компетентности в системе подготовки будущих учителей.*

Ключевые слова: *метакреативность, метакреативная компетентность, метакогниция, креативное мышление, будущий педагог, педагогическая рефлексия, профессиональная подготовка, методологический подход.*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF METACREATIVE COMPETENCE IN PRE-SERVICE TEACHERS

Abstract: *This article explores the theoretical and methodological foundations for developing metacognitive-creative (metacreativity) competence in future teachers amidst the transformation of modern education. The purpose of the study is to reveal the psychological and*

pedagogical essence of the "metacreativity" phenomenon, substantiate its interconnection with metacognitive and creative processes, and systematize methodological approaches to forming this competence within the teacher training system.

Keywords: *metacreativity, metacreativity competence, metacognition, creative thinking, future teacher, pedagogical reflection, professional training, methodological approach.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimidagi globallashuv, raqamlashtirish va bilimlarning tez sur'atlarda yangilanishi pedagog kadrlar oldiga mutlaqo yangi talablarni qo'ymoqda. Bugungi kunda o'qituvchi nafaqat tayyor bilimlarni yetkazuvchi, balki o'zgaruvchan ta'lim muhitida nostandart qarorlar qabul qila oladigan, o'zining va o'quvchilarning ijodiy faoliyatini ongli ravishda boshqaruvchi mutaxassis bo'lishi zarur. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini isloh qilishga qaratilgan strategik hujjatlarda ham bo'lajak pedagoglarning kreativ salohiyati va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'lim tizimini isloh qilish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish va o'qituvchilik kasbining jamiyatdagi nufuzini yuksaltirish masalalariga alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Davlat rahbari ta'kidlaganidek: "Xalqimiz o'z kelajagini sizlarga ishonib topshirgan. Kelajagimiz qanday bo'lishi avvalo sizlarga bog'liq". Ushbu fikr pedagogning nafaqat ta'lim beruvchi mutaxassis, balki jamiyat kelajagini shakllantiruvchi muhim shaxs ekanligini anglatadi.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayoni ularda faqat kasbiy bilim va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Aksincha, ularning kreativ tafakkuri, refleksiv qobiliyati, metakognitiv strategiyalardan foydalanish malakasi hamda o'z ijodiy faoliyatini mustaqil boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirish zarur. Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak pedagoglarda metakreativ kompetentlikni rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta'limning muhim ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

An'anaviy pedagogikada kreativlik ko'proq yangi g'oyalar yaratish qobiliyati sifatida qaralgan bo'lsa, zamonaviy psixologiya va pedagogika fanida "**metakreativlik**" (ingl. *metacreativity*) tushunchasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Metakreativlik — bu shaxsning o'z ijodiy jarayonlarini anglashi, tahlil qilishi, baholashi va ularni maqsadli boshqara olish qobiliyatidir. Boshqacha aytganda, bu "ijodkorlik haqidagi ijodkorlik" yoki kreativ faoliyatning metakognitiv boshqaruvidir.

Muammoning o'rganilganlik darajasi: Metakognitiv jarayonlar nazariyasi J. Flavell, A. Brown, M. Xolodnaya kabi olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Kreativlik masalalari esa J. Gilford, E. Torrens, R. Sternberg, D. Bogoyavlenskaya tadqiqotlarida o'z aksini topgan. So'nggi yillarda metakognitsiya va kreativlik sintezini (metakreativlikni) o'rganish bo'yicha M. Runco, J. Kaufman, R. Beghetto hamda MDH olimlaridan A. Karpov, M. Kashapov, T. Barysheva kabi tadqiqotchilarning ishlari alohida e'tiborga loyiq. O'zbekistonlik olimlardan B. Adizov, Sh. Sharipov, N. Muslimov, O. Musurmonova va boshqalar bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish masalalarini tadqiq etganlar. Biroq aynan bo'lajak pedagoglarda *metakreativ kompetentlikni* rivojlantirishning yaxlit nazariy-metodologik asoslari yetarlicha tizimlashtirilmagan.

Tadqiqotning maqsadi: Bo'lajak pedagoglarda metakreativ kompetentlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash, uning tarkibiy tuzilmasini tahlil qilish va kasbiy tayyorgarlik jarayonida samarali amalga oshirish mexanizmlarini asoslashdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot nazariy-metodologik xarakterga ega bo'lib, muammoni har tomonlama o'rganish uchun quyidagi ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanildi:

1. **Nazariy tahlil va sintez:** Falsafiy, psixologik va pedagogik adabiyotlarni o'rganish orqali "metakognitsiya", "kreativlik", "metakreativlik" va "kompetentlik" tushunchalarining mazmun-mohiyati ochib berildi.
2. **Qiyosiy-tahliliy metod:** Turli ilmiy maktablarning kreativlik va metakognitiv boshqaruvga oid qarashlari solishtirildi va umumlashtirildi.
3. **Tizimli-tuzilmaviy yondashuv:** Metakreativ kompetentlik yaxlit pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqilib, uning o'zaro bog'liq komponentlari va darajalari aniqlandi.
4. **Modellashtirish:** Bo'lajak pedagoglarda metakreativ kompetentlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik modeli loyihalashtirildi.

Tadqiqotning metodologik asosini quyidagi to'rtta fundamental yondashuv tashkil etadi:

Tizimli yondashuv — metakreativ kompetentlikni bo'lajak o'qituvchi kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi sifatida ko'rish imkonini beradi;

Kompetensiyaviy yondashuv — nazariy bilimlarni amaliy pedagogik vaziyatlarda ijodiy qo'llash qobiliyatiga yo'naltiradi;

Refleksiv yondashuv — talabaning o'z fikrlash va ijodiy faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va tuzatish mexanizmlarini faollashtiradi;

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv — metakreativ ko'nikmalarning faqat mustaqil va muammoli-ijodiy pedagogik faoliyat jarayonida shakllanishini ta'minlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Olib borilgan nazariy-metodologik tahlillar natijasida "metakreativlik" tushunchasining pedagogik talqini shakllantirildi. Unga ko'ra, **pedagogning metakreativ kompetentligi** — bu o'qituvchining o'z ijodiy salohiyatini anglashi, pedagogik muammolarni hal etishda kreativ strategiyalarni ongli ravishda tanlashi, ijodiy jarayonni rejalashtirishi, monitoring qilishi, baholashi hamda o'quvchilarning kreativ faoliyatini samarali boshqara olishiga tayyorligi va qobiliyatini ifodalovchi integral kasbiy-shaxsiy sifatdir.

Tadqiqot davomida oddiy kreativ kompetentlik va metakreativ kompetentlik o'rtasidagi farqli jihatlar tizimlashtirildi (1-jadval).

1-jadval. Pedagogning kreativ va metakreativ kompetentliklarining qiyosiy tahlili

Baholash mezonlari	Kreativ kompetentlik	Metakreativ kompetentlik
Asosiy yo'nalganlik	Yangi pedagogik g'oya, metod yoki mahsulot yaratishga qaratilgan.	Yangi g'oya yaratish *jarayonini* anglash, boshqarish va optimallashtirishga qaratilgan.
Fikrlash darajasi	Divergent va konvergent tafakkur uyg'unligi.	Refleksiv-metakognitiv va divergent tafakkur sintezi.
Faoliyat xarakteri	Ko'pincha intuitsiya va ilhomga tayanadi, jarayon har doim ham boshqarilmaydi.	Ijodiy jarayon ongli algoritmlashtiriladi, nazorat qilinadi va korreksiyalanadi.
Pedagogik natija	Darsni qiziqarli va noan'anaviy tashkil etish.	O'zining va talabalarning ijodiy tafakkur strategiyalarini maqsadli rivojlantirish.

Tizimli tahlil asosida bo'lajak pedagoglarning metakreativ kompetentligi tuzilmasi to'rtta o'zaro bog'liq komponentdan iborat ekanligi aniqlandi:

1. **Motivatsion-qadriyatli komponent:** Kasbiy-pedagogik faoliyatda yangilik yaratishga intilish, o'z-o'zini ijodiy rivojlantirishga ichki ehtiyoj, noaniqlik va tavakkalchilik sharoitida ishlashga psixologik tayyorlik.

2. **Kognitiv-refleksiv komponent:** Kreativlik va metakognitsiya qonuniyatlari, ijodiy fikrlash texnikalari (TRIZ, aqliy hujum, sinektika, lateral fikrlash)

haqidagi nazariy bilimlar hamda o‘z intellektual resurslarini ob’ektiv baholay olish qobiliyati.

3. **Ijodiy-faoliyatli (operatsional) komponent:** Nostandart pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, innovatsion ta’lim texnologiyalarini loyihalash va ijodiy muammolarni yechishda turli strategiyalarni moslashuvchan qo‘llash ko‘nikmalari.

4. **Regulyativ-boshqaruv komponenti:** O‘zining ijodiy faoliyatini rejalashtirish, ijodiy to‘siqlarni (kognitiv rigidlik, qo‘rquv, stereotiplar) yengib o‘tish, jarayonni kuzatish (monitoring) va natijalar asosida refleksiv tuzatishlar kiritish malakasi.

Olingan nazariy natijalar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilarda faqatgina kreativlikni rivojlantirish zamonaviy ta’lim ehtiyojlarini to‘liq qondira olmaydi. M. Runco va R. Beghetto tomonidan ilgari surilgan "metakreativlik" konsepsiyasiga ko‘ra, inson qachon, qayerda va qanday qilib kreativ bo‘lish kerakligini bilmasa, uning ijodiy salohiyati samarasiz qolishi mumkin. Pedagogik faoliyatda esa bu ayniqsa muhim, chunki o‘qituvchi har bir darsda cheklangan vaqt va aniq o‘quv dasturi doirasida ijodiy yondashuvni qo‘llashi lozim.

Tadqiqotimizda aniqlangan metakreativ kompetentlikning **regulyativ** va **kognitiv-refleksiv** komponentlari bo‘lajak pedagogga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

Pedagogik jarayonda yuzaga keladigan kutilmagan vaziyatlarda (masalan, o‘quvchilarning qiziqishi pasayganda yoki murakkab savol tug‘ilganda) tezkor ravishda fikrlash strategiyasini o‘zgartirish;

O‘zining kasbiy faoliyatidagi shablon va stereotiplarni o‘z vaqtida payqash hamda ulardan voz kechish;

O‘quvchilarning individual ijodiy xususiyatlarini diagnostika qilish va ularning metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Shuningdek, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarda metakreativ kompetentlikni rivojlantirish uchun o‘quv jarayoniga **metakognitiv treninglar**, **refleksiv portfoliolar**, **keys-stadi (muammoli vaziyatlar tahlili)** va **loyihaviy ta’lim texnologiyalarini** tizimli ravishda joriy etish talab etiladi. Oddiy reproduktiv topshiriqlar o‘rniga talabadan *"Bu muammoni qanday hal qildingiz?"* emas, balki *"Nega aynan shu yechim yo‘lini tanladingiz va uni qanday takomillashtirish mumkin?"* degan savollarga javob izlashni talab qiluvchi metakreativ topshiriqlar tizimini yaratish zarur.

Tadqiqotning cheklanganligi shundaki, hozirgi bosqichda muammoning faqat nazariy-metodologik jihatlari asoslandi. Keyingi bosqichlarda ushbu nazariy modelning samaradorligini pedagogik tajriba-sinov ishlari orqali empirik tekshirish rejalashtirilgan.

XULOSALAR

1. Bo‘lajak pedagoglarda metakreativ kompetentlikni rivojlantirish zamonaviy pedagogika fanining dolzarb yo‘nalishi bo‘lib, u o‘qituvchining nafaqat ijodkor shaxs, balki ijodiy jarayonlarning professional menejeri sifatida shakllanishini ta’minlaydi.
2. Metakreativ kompetentlik — metakognitiv boshqaruv va kreativ tafakkur sintezidan iborat murakkab kasbiy-shaxsiy tuzilma bo‘lib, u motivatsion-qadriyatli, kognitiv-refleksiv, ijodiy-faoliyatli va regulyativ komponentlarning yaxlitligida namoyon bo‘ladi.
3. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda tizimli, kompetensiyaviy, refleksiv va faoliyatga yo‘naltirilgan metodologik yondashuvlarning integratsiyasi ta’lim jarayonini reproduktiv darajadan metakreativ darajaga olib chiqishga xizmat qiladi.
4. Oliy pedagogik ta’lim mazmuniga metakreativlikni rivojlantiruvchi interaktiv metodlar va refleksiv diagnostika vositalarini kiritish bo‘lajak kadrlarning raqobatbardoshligini oshirishning muhim shartidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni.
2. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906–911.
3. Runco, M. A. (2015). Meta-creativity: Being creative about creativity. *Creativity Research Journal*, 27(3), 295–298.
4. Beghetto, R. A., & Kaufman, J. C. (2014). Classroom contexts for creativity. *High Ability Studies*, 25(1), 53–69.
5. Кашапов, М. М. (2013). *Психология творческого мышления профессионала*. Москва: Пер Сэ.
6. Muslimov, N. A., Usmonboeva, M. H., Sayfurov, D. M., & To‘raev, A. B. (2015). *Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari*. Toshkent: Sano-standart.
7. Sharipov, Sh. S. (2012). *O‘quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta’minlashning nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent: Fan.